

SZEMLE – CONSIDERATIONES

Bálint Csanád

A SZEGEDI RÉGÉSZETI KIÁLLÍTÁSRÓL

A múzeumok ún. állandó vagy időszaki kiállításokat szoktak rendezni; az előbbieket hosszú évekre, az utóbbiakat rövidebb időszakra tervezik. Az állandó kiállítás témája adódhatik éppúgy nemzeti feladatból, mint a múzeum dolgozóinak speciális érdeklődéséből vagy a gyűjtőterület kínálta sajátosságokból. A szegedi Móra Ferenc Múzeum a legnagyobb régészeti gyűjteménnyel rendelkező vidéki múzeumaink közé tartozik. A Somogyi Könyvtár kiköltözése óta az egész Kultúrpalota a birtokába került s ezáltal egy olyan múzeumi kutatóközpont létrehozására kapott teret, mely Európa ezen felében ritkaság számba megy. Az ideális elosztású és felszereltségű kutatószobák, laboratóriumok, a Somogyi Könyvtártól megörökölt patinás szekrények és polcok minden tárgyi lehetőséget megadnak a színvonalas munkához; a többi már csak az emberi tényezőkön múlik. A múzeum vezetése a berendezéskor természetesen új kiállítások rendezésére is gondolt. A régészet esetében mi sem volt kézenfekvőbb, mint hogy két érett korú kutatójuk, kiknek az avar kor a szakterülete, a megrendező régészeti kiállításban a megye múzeumaiban őrzött, számban és jelentőségben egyaránt nemzetközi értéket képviselő, régi és új ásatásokból származó avar emlékeket mutassa be. A siker várható: az avaroknak legalább a nevét ismeri mindenki széles hazában, ha máshonnan nem is, a „kettős honfoglalás” gyorsan népszerűvé vált elmélete révén. De az avar kor nemcsak itthon vonzó: ugyanezen régészeti periódus az, melyet magyarországi régészek – a neolitikum mellett – a legnagyobb érdeklődésre számot tartva tárhatnak a világ elé. Ez utóbbi körülmény tudománypolitikai és egyéb okaira itt nincs hely és mód kitérnünk; némi rezignáltsággal elégedjünk most meg annak megállapításával, hogy pl. a honfoglaló magyarok régészete a világban megközelítőleg sem élvez ekkora figyelmet. Mindenesetre éppen ezen, az avarok iránt sokfelé tanúsított érdeklődésnek köszönhetően a kor egyik szegedi specialistája Európa több városában is megfordult, hogy azokban egy avar régészeti kiállítást bemutasson, melyet Magyarország vidéki múzeumainak anyagából állítottak össze. Leletanyag, tapasztalat, szakmai érdeklődés és szemmel láthatólag: anyagi fedezet tehát egyaránt adva volt, amikor Kürti Béla és Lőrinczy Gábor hozzálátott az új szegedi kiállítás megtervezéséhez.

A kiállítás két, egymástól elkülönülő részből áll. Az

első terem – Kürti Béla rendezésében – egy hagyományos régészeti kiállítás képét mutatja: a tárgyak és hozzájuk fűzött magyarázatok, valamint hangulatfestő idézetek közvetítik mindazt, amit a régész a temetők leleteire támaszkodva s a történettudomány segítségével az avarokról megnyugtató bizonyossággal állíthat. E részről – esetleges apró megjegyzéseken kívül – nincs is mit többet mondanunk, legföljebb ki-ki sajnálhatja vagy kifogásolhatja a szakemberek közül, hogy az avar régészet *másik*, végre egyre nagyobb jelentőséghez jutó ága e kiállításban teljesen mellőztett. Egészen a legutóbbi két évtizedig ui. a kutatás kizárólag a temetőkből származó leletanyagra támaszkodott, márpedig – köztudott dolog – az abból kibontható kép *alapvetően* eltér az újabban megismert településektől. Az előbbi a temetkezési szokások optikáján keresztül láttat egy szeletet a régműltből, míg az utóbbi maga volt az egykori élet (egyik) színtere. Az avar kori telepeltérásoknak az az egyetemes történelem számára is nagy horderejű jelentősége, hogy az eddig – különösen külföldön – elterjedt beállítással szemben az egykori életmóddal kapcsolatban teljesen újszerű megállapításokat tesznek lehetővé. Kiderült, hogy az avar társadalomnak nem minden rétege folytatott nagyállattartó, nomád életmódot, hanem a zömük falvakba szerveződve, földművesként tevékenykedett. Meglehet, a kiállítás egyik gazdája sem specialista az avarokori településeknek s az ilyen típusú régészeti emlékekből egyébként is kevés van a rendezéskor alapul vett Csongrád megyei múzeumokban. Csakhogy amikor a két szegedi régész a saját leletanyaguk révén az avarokról tudottak *egészét* kívánja e két teremben bemutatni, akkor mégiscsak kellett volna figyelmet fordítani arra, hogy a korábban kialakult egyoldalú és téves történeti kép – magyarokban és külföldiekben egyaránt – tovább oszoljék. Mindenesetre a minden tekintetben hagyományos régészeti képviselő első teremmel szemben forradalmian új a második koncepciója.

Lőrinczy Gábor a második termet egy hatalmas jurtának rendezte be, melynek füsteresztő tetőkarikáján át – miként a valóságban, ha az azt fedő szerkezetet eltávolítják – a csillagos ég látható. A fal mentén balról jobbra haladva 24 életnagyságú férfi és nő, fiatal és öreg figurája sorakozik, melyek újraszótt avar kori ruhákat viselnek, újra előállított avar kori tárgyakat használnak és hordanak magukon az élet hét-

köznapi vagy ünnepi jeleneteiben, vadászat közben vagy éppen temetésnél. Ilyen számban és ilyen tökéletes teljességre törekedve helyreállítani kora középkori viseletet: nagyszerű és minden előzmény nélküli rendezési ötlet. Az alábbiakban ennek kivitelezéséről, illetve a kivitelezhetőségről lesz szó.

A közép- és kelet-európai régészek unos-untalan kénytelenek a nagyközönségnek ismételtetni – bár ezt egyes szakembereknek sem ártana jobban szem előtt tartani –, hogy a talaj fajtája és kémiai összetétele miatt errefelé minden szerves anyagból készült tárgy elpusztul a földben s a régmúlt tárgyi emlékeivel foglalkozó tudomány csak fémből, csontból, üvegből stb. készült ékszereket, eszközöket tud elemezni. Az ácsolt koporsóból egy jól-rosszul megfigyelhető elszíneződés marad a földben s pl. egy gazdag fejkével, díszes ruhában, gondosan megmunkált lábbelivel, a lábához letett selyemvégekkel eltemetett előkelő asszony a régész rendszerezésében akár a közösség legszegényebbjei közé is kerülhet, pusztán mert a felsoroltakból csak az őv vas karikája marad ránk. Az egykori élet egészéből minél többet megismerni – ez egyike a régészt örökké izgató feladatoknak. Magyarországon László Gyula volt az, aki az életművét – iskolateremtő módon – ennek szentelte. Ez a példa és hagyomány kötelez, de természetesen nem követendő szolgálai módon. A szegedi kiállítást nézve azonban a magát a viselettörténet területén jártasnak nem tartó szakemberben a viseleti és figurális megoldások, a hangulati aláfestésként alkalmazott kora középkori ábrázolások, valamint a hónapokkal a kiállítás megnyitása után tartott szakmai átadás azt a benyomást keltik, hogy az avar viselet itt látható bemutatásmódja sem a felhasznált adatokban, sem szemléletében nem lépi túl László Gyulának a 40-es években írt s 1955-ben megjelent klasszikus könyvét. (Egyetlen kivétel: egy 6–7. sz-i közép-ázsiai váza ábrázolásai, melyek tanulságát Bóna István gyümölcsöztette először az avar régészet számára.) László Gyula említett műve – miként valamennyi, a 40–50-es években megjelent munkája – Európa kora középkori régészetében mérföldkőnek számít. Az igazsághoz tartozik, hogy nem ő, hanem ifjúkori mestere és barátja, az akadémiai levelező tagságát tavaly visszanyert Fettich Nándor volt a legelső, aki fölfedezte a közép-ázsiai freskókban az avar régészet számára rejülő kincseshányát. (Ezt az érdemét az orientalisták ma is számon tartják.) E forráscsoport teljes kiaknázása mára – László Gyula tanítványai és szelleme révén – kézenfekvővé, közkinccsé vált. S talán éppen a felhasználásuknak ezzel a *kézenfekvő* jellegével van itt a baj; az időközben eltelt félévszázad alatt ui. nemcsak más, az eurázsiai sztyeppével szomszédos civilizációkban készült ábrázolások váltak ismertté, de immár annak igénye is parancsoló erejű, hogy figyelembe vegyük ezen ábrázolások tartalmát és készülési körülményeit is. A Kínában és Közép-Ázsiában készült freskók, reliefek stb. vitathatatlanul sokban *segíthetik* az avar kori

mindennapi élet *megértését*, egy-egy tárgy rekonstrukcióját, de sem történeti, sem kulturális szempontból *nem alkalmasak* az avarok *megjelenítésére*. Egy, az avar viseletet bemutató kiállítás rendezéséhez nemcsak a nagyszámú keleti ábrázolás, hanem az írásos és tárgyi adatok s a tekintélyes szakirodalom feldolgozása – magyarul: a viselettörténetben való elmélyülés – szükségeltetik. (E sorok írója tudatában van annak, hogy az „elmélyülés” igen szubjektíven meghatározható fogalom s csak reméli, hogy alább következő sorai objektíven is értékelhetők.)

Ha az ábrázolásokkal kezdjük azon néhány adat felsorolását, melyek tanulságainak legalább is figyelembe vétele ajánlatos lett volna a kiállítás megtervezésekor, akkor történeti és kulturális okok miatt a Távols-Keletről kell kiindulnunk. Ezt az avarok részben belső-ázsiai eredete és az öltözet, a fegyverzet és a lószerszám fejlődésében az említett régióban megfigyelhető kölcsönhatások indokolják. Így járt el a kiállítás rendezője is, amikor a T'ang dinasztiabeli T'ai-cung császár halotti emlékművének egyik reliefjét nagy méretű fényképen bemutatja. (Tudvalevő, hogy e császárt a türk barátai segítették a Mennyei Birodalom trónjára s a türkök voltak azok is, akik annak idején az avarokat elűzték Belső-Ázsiából.) A lószerszámát igazító, élvezetes és tanulságos részletességgel ábrázolt ruházatú türk harcos, valamint egy galoppban száguldó ló reliefjei majd' minden kézikönyvben megtalálhatók, melyek Eurázsia kora középkori nomádjaival foglalkoznak. E gyakoriság oka egyszerűen abban rejlik, hogy a halotti emlékműből E. Chavannes-nak a századfordulón vezetett expedíciója révén ez a két relief vált a világ számára hozzáférhetővé (ma a Philadelphiai-i múzeumban vannak), míg a többi Pekingben őrzik. Az utóbbiakon kívül azonban a türköknek vagy más nomád népeknek, illetve az őket utánzó (?) viseletű, fegyverzetű és lószerszámzatú kínai lovasoknak további ábrázolásai is ismertté váltak azóta, hogy László Gyula könyve megjelent s amelyek viselettörténeti tanulságai a szegedi kiállításban nem érzékelhetők. Tudunk ilyen új ábrázolásokról mind Belső-Ázsiából, a Pekingtől É-ra eső, egykori birodalmi főváros környékéről, mind pedig Kelet-Turkesztánból, azaz a kiállítás koncepciójához szinte egyedüli alapként felhasznált Közép-Ázsia közvetlen szomszédságából – tehát mindkét régióból, melyet az avarság belső- és közép-ázsiai eredetét valló elmélet számításba vesz. (Arra a problémára röviden még visszatérünk, hogy ezen ábrázolások mennyire használhatók fel az avar viselet helyreállításához.) Ha valaki az avar ruházat újraalkotására vállalkozik, az elvileg figyelembe vehető távol-keleti analógiák sorából Koreát sem hagyhatja ki, különösen ha éppen koreai követek is fölismerhetők azon a freskón, melynek más alakjai a kiállításnak éppenséggel egyik fő bázisát szolgáltatták. Korea még azért sem lenne mellőzhető, mert a közkeletűen elterjedt vélekedés szerint az avarok hozták volna be Európá-

ba a vas kengyelt, márpedig annak bronz és vas előzményét a 4. sz. táján valószínűleg Koreában találták fel. Ezen kívül szintén a 3–4. sz-i Koreában bukkanak föl először azok a kardok, melyek markolata karikában végződik, s amelyeket a hasonló avar fegyverek előfutárjának szokás tartani (másképp évtizede a szerző is így gondolta) – ezért hát tükröződnie kelle-ne a kiállításban annak az 5–6. sz-i koreai freskónak sokrétű viselettörténeti tanulsága is, melyen rövid kaftánt viselő, csont merevítő s íjjal vadászó, kengyeles lovasok láthatók (Koguryo). Ez nyilván nem azért mellőztetett, mert az avarok Koreában sosem jártak, míg az itt alapul vett közép-ázsiai ábrázolások tágabb földrajzi környezetet lehetett az avarok utolsó állomása az Európába való beköltözésük előtt. Az ó K-Ny-i vándorlásuk ui. egy legfőljebb 7 évig tartó menekülés volt, ami bajosan tette volna lehetővé kulturális vívmányok részletekbe menő átvételét. A közép-ázsiai ábrázolásoknak (egy bizonyos csoportjuknak) a kiállításban való kizárólagos felhasználását mindenestre hiba lenne azzal alátámasztani, hogy az avarok egyik komponense (chiön) közép-ázsiai illetőségű volt, mert hiszen akkor is ugyanolyan mértékben kell figyelmet fordítani a belső-ázsiai összetevő (uar) kulturális környezetére is. A Távol-Kelet egyébként sem kizárólag a koreai követek személyében volt jelen Közép-Ázsiában, s itt pusztán a Selyemút közvetítő szerepére utalni túl általános lenne. Azt is figyelembe kell venni, hogy K-Turkesztán már a Kr.e. 2. sz. óta közigazgatásilag és katonailag kínai fennhatóság alatt állt s hogy Ferghana, Merv, Bukhara, Szamarkand – csupa olyan város, melyek (környékének) ugyanezen korból való ábrázolásairól beszélünk – még a 7–8. sz-ban is a kínaiak adófizetője volt. E körülmény a szóbanforgó freskók és festmények értékelésében van annyira mérlegelendő, mint a 2–3 évszázaddal korábban, légvonalban mérve is 4000 km-rel távolabbra vetődött avarokra egykor esetleg gyakorolt közép-ázsiai kulturális hatás! Mármint ami Közép-Ázsiát illeti, éppenséggel onnan is lehetne még néhány olyan ábrázolást felsorolni, mely az 1955 óta eltelt időben vált közkinccsé s amely a kiállítás figuráinak, az öltözékeknek megtervezésekor hasznos lett volna (pl. Bamiyan és Fundukistan Afganisztánban, Dandan-uilyq Kínában), de a Taq-i Bostan néven ismert iráni szikladombormű kiaknáztatlanul hagyása már több mint érthetetlen. Nincs olyan, a kora középkori Közép-Ázsiáról szóló kézikönyv, népszerűsítő munka, melyben ne szerepelne ez a 6–7. sz. fordulója táján (e sorok írója szerint: valószínűleg a 6. sz. végén) készült, a korai avarok szempontjából mindenképpen igen tanulságos emlékmű, s amelyet a sztyeppével foglalkozó régészet a lószerszámok, a fegyverek s főleg: a kaftánok és veretes övek ábrázolása miatt mindig szem előtt tart. A kérdés Táq-i Bostán esetében „csupán” az, hogy mindezek iráni használatában sztyeppei hatás tükröződött-e, avagy fordítva: a nomád népek vetétek-e át ezeket a késő szászánida kori Irántól?

A különféle ábrázolásoknál sokkal konkrétabb azonban s valóban kézzel is foghatóak a – változatos okokból – szerencsésen megmaradt kora középkori keleti ruhák. Néhány ezek közül, melyről a nem specialista szerzőnek tudomása van: A Selyemút révén Perzsiával és Bizánccal is kapcsolatot tartó Japánban a korai császári kincstárban (Shosoin) közép-ázsiai eredetű kora középkori ruhákat is őriznek. Az első sorban festett sziklatemplomairól híres kelet-turkesztáni Tun-huang-ban Stein Aurél expedíciója többek között egy rakomány 5–6. sz-i ruhát mentett meg. A világ textiltörténeti múzeumaiban ép öltözeteket is őriznek Eurázsia bennünket érdeklő korszakából és régióiból (Lyon, Toronto), szép számban találhatók ugyanilyen textildarabok sok híres gyűjteményben (Vatikán, Metropolitan Múzeum, Liège) és egyházi kincstárban (Sens, Aachen). Azt a hatalmas szekrényt pedig csak ámulattal lehet nézni az Ermitázsban, mely dugig van Mošcevoja balka és Hasaut, két É-kaukázusi lelőhely 7–8. sz-i selymeivel, köztük egy „népviseletbe” öltöztetett, szalmával kitömött játék-baba is! Sem történeti, sem módszertani magyarázata nem adható annak, hogy mindezek szabását, mintázatát a kiállítás megtervezésekor miért hagyták teljesen figyelmen kívül. Különösen a ruhaszabások előzetes elemzését hiányolhatjuk: a keleti felsőruhák záródásában (jobb vagy bal oldalon; középen, a mellnél vagy a vállon), hosszában (combközépnél vagy a térdnél) s az ujjak kialakításában ui. roppant sokféleség uralkodik (az utóbbiaknál a szokásos mellett voltak tölcselesen kiszélesedők vagy éppenséggel a kézfejen lényeges túlerők is). E sorok írója nem ismerte föl, hogy mi indokolhatta a kiállításban bemutatottak kiválasztását s mások mellőzését? Az avar korból egyetlen mintás szövet ornamentikáját sem ismerjük – mi lehetett az a történeti és/vagy kulturális háttér, mely a kiállításban láthatók előnyben részesítése mellett szólhatott? A kiállítás számára újragyártott szövetek ui. nemcsak a korabeli eurázsiai sztyeppén, de még a koncepció kialakításához alapul vett közép-ázsiai városállamokban is csak egy csoportot képviseltek a használatban volt sokféle között. E banális fölisméréshez nem is kell a fennemlített É-kaukázusi selyemleleteket, a japánok által gondosan kielemezett Táq-i Bostán-i és közép-ázsiai ruhamintákat s idevágó kézikönyveket tanulmányozni. Elég megnézni ugyanezen szogdiai festményeket, hogy belássuk: a kiállításban uralkodó medaillonos textildíszítés egyáltalán nem lehetett egyeduralgkodó a sztyeppei népek között. Az kétségtelen, hogy a 8. sz-i avar kori kerámia egy bizonyos csoportján néhány esetben tényleg ilyen medaillonok fedezhetők fel. Ennek magyarázatul azonban a legkevésbé sem kényszerítő erőt valamilyen avar–perzsa vagy –közép-ázsiai kulturális közlekedődény meglétét feltételezni, hiszen ez az ornamentika kedvelt volt az egész akkori világban. A kora középkori selyem történetével foglalkozó kézikönyvekből kiderül ui., hogy a kiállítás alapját képe-

ző közép-ázsiai ábrázolások textiljei egy meghatározott kor és régió egy meghatározott csoportjába tartoznak. Ennek előállítási technikája igen jellegzetes, egyetlen központhoz köthető s rövid ideig készítették ilyeneket – így hát éppenséggel hiányolhatók a kiállításban az említett csoporthoz tartozó Pegazus- és kacsamintás szövetek is. Csak sajnálhatjuk, hogy mellőztetett a korszak sokféle apró mintás, geometrikus és vadászati jelenetes selyme is, melyeket D. G. Shepherd és W. B. Henning bravúrosan azonosított a forrásokban említett szogdiai textilek egy csoportjával. Egy megjegyzés a rekonstruált szövetek színeiről: némelyik ruha oly ríkító, mint a mai mongol népművészeti és kínai viselettörténeti albumokban láthatóké. Ilyen erős színek azonban csak vegyi úton állíthatók elő, s nem a növényi vagy ásványi alapanyagokat felhasználó, hagyományos festőeljárásokkal. A kiállítás azon ruháinak túlzottan erős színei pedig, melyeket a rendező valóban a szovjet közép-ázsiai freskók közleményeiről másolt le, igazából a szovjet grafikusok és nyomdatechnika színvonalát, s nem a valószínű tónusokat adják vissza. Azokat megismerendő persze nem mindenki jut el Közép-Ázsiába; e sorok írója is csak az Ermitázsban kiállított freskókat látta eredetiben. Sokat segít azonban az afraziabi freskók restaurálásáról, a szogdiai festészetről írt monográfia elolvasása s főleg az amerikai fényképész és nyomda munkájának eredménye: azok a színek jóval tompábbak. (Ugyanúgy tájékoztat a világhírű SKIRA művészettörténeti sorozat ide vonatkozó kötete vagy L. Hambis-nak Belső-Ázsiáról készített kézikönyve is.)

A régész látogató azonban egy régész kiállításrendező esetében mégiscsak a régészeti elemzéseket hiányolja a legjobban. Nehéz a gyanútól szabadulni, hogy az avar (típusú) tárgyakat kritika nélkül aggatták fel a közép-ázsiai ábrázolások (egy része) alapján megalkotott babákra. Egyszer még az is előfordul, hogy a *Szogdiában* ábrázolt tárgyat tették meg *avar*-nak: a bejáráttal szemben – a jurtában: a fő helyen – ülő előkelő férfi ui. olyan tálkát tart a kezében, mely eddig még nem is került elő avar sírból. (A nemesvarbókira nem gondolhatott a rendező, mert annak bizánci készülését nehéz lenne elvitatni.) A most említett eljárás helyett megbízhatóbb lett volna a tárgyak használatának, a viselet apró részleteinek elmélyült vizsgálata.

Néhány, kiragadott példával élve: bizonytalan, szórványos adataink vannak arról, hogy az avarok ismerték az akkori Távols-Keleten, Közép-Ázsiában, Felső-Volga vidéken, Bizáncban és Ny-Európában elterjedt lemezes sisakot – milyen lehetett a többi fejfedőjük? A kiállításban nem egy olyat látunk, mely *mongolokat* ábrázoló *középkori* kínai rajzokról, festményekről ismert – ilyenek feltételezése a 6–8. sz-i Kárpát-medencei avaroknál megengedhető ugyan, de igen kockázatos. A kiállítás emberi alakjait megtervezve természetesen nem lehetett megfeleledkezni az avarok díszesen befőtt hajviseletéről. Némely keleti

ábrázolás (Afrasiab, Čir-jurt) és főleg a Nagyolasziban talált csont tárgy tanúsága szerint azonban a két copfos fonásmód mellett egy teljesen másfajta is lehetett az avar férfiaknak. Nyilvánvaló az is, hogy a rendező nem vette figyelembe a borotvált hajviseletre vonatkozó forrásokat, melynek még az avarság ethnikai összetétele szempontjából is lehet jelentősége: egy elgondolás szerint ui. a kelet-európai törökség két nagy ágára, a kétféle dialektushoz tartozó népekre az egyik vagy másik hajviselet lett volna a jellemző. Természetesen elkerülhetetlen, hogy ne vetődjék itt föl az őv kérdése is. László Gyula óta – s kivétel nélkül: az ő nyomdokain – sokan megpróbálkoztak e viseletit tartozék helyreállításával. A kiállítás rendezője szemmel láthatólag kétely nélkül lépett az elődök nyomába, eredményeiket teljesen elfogadva – talán senki másnak nem lett volna ilyen fontos számos, a végeredményt alighanem alapvetően befolyásoló részletkérdésnek utánamennie. Ez esetben pl. figyelni kell a díszek felerősítési módját (nit vagy szalagfül), a méretek és formák lehetséges viszonyát és elrendezését az ismeretlen szélességű és ismeretlen anyagú (bőr? selymmel bevont vászon?) övön. Hogyan záródott az öv azon néhány esetben, melynél a nagyszíjvég nem megy át a csat karikáján, vagy ha igen, akkor is annyira erőltetve, hogy az az ilyen használatot lehetetlenné teszi? Dienes István idevágó felfedezése nemcsak a honfoglaló magyarok régészete számára bírt jelentőséggel. A kiállítás rendezésekor szinte kizárólagos szerephez jutott közép-ázsiai ábrázolásokon egyébként olyan övfajták is láthatók, melyeket textilből készítették és csat és szíjvég nélkül, megkötve viseltek. Az avar kutatásban elterjedt közzelfogás miatt érdemes fölfigyelni a kelet-turkesztáni anyagi kultúráról készült egyik monográfiára (A. von Gabain): a kettős öv valójában ritka volt arrafelé! S van még egy megoldatlanul maradt probléma, melyet lehetetlen itt meg nem említenünk: a veretekkel díszített lábbeli viseletét. Az a helyzet, hogy a kiállítás rendezőjén kívül csak a budakalászi temető feltáróinak (Pásztor Adrien és Vida Tivadar) van még ásatásból származó ilyen lelete. Egy viselettörténeti kiállítás rendezőjének meg kellett volna próbálnia ennek az Európában és Perzsiában évszázados divatra visszamenő, s egy szerencsés megtartású sírlelet révén a 3–7. sz-i Közép-Ázsiából (Lop-nor) is ismert viseleti darabnak a helyreállításával.

Utoljára maradtak azon módszertani problémák, melyek tisztázása nélkül talán nem is lehetett volna hozzákezdeni a koncepció kidolgozásához. Az egyik kérdés akörül forog, hogy egyrészt amikor a korai avarság régészeti hagyatékában egy kis számú eurázsiai sztyeppei s egy másik, talán hasonló arányú közép-ázsiai elem különíthető el, ugyanakkor források szerint már legelső bizánci követjárásuk alkalmával is kaptak öveket, ruhákat, s másrészt amikor az egész kora avar kori emlékenyagban az ékszerek és övveretek díszítése esetében letagadhatatlan Bizánc

hatása, akkor mennyire lehet megalapozott egy avar régészeti kiállítás emberalakjait szogd módon s főleg a Szogdiában használatos selymeknek is csak egy részére jellemző díszítésű ruhákba öltöztetni? Itt nem is annyira a pánszogdizmus veszélyére kell gondolni, melyre – a szogd művészet nemzetközileg ismert és elismert kutatójával (B. I. Maršak) szemben – halk szóval figyelmeztetett V. P. Darkevič. Sokkal inkább azt a tényt kell figyelembe venni, hogy Bizánc éppen az avarok európai megjelenése előtti években (552, Szíria) jutott hozzá, hogy immáron maga is állítson elő selymet s attól kezdve kontinensünkön övé volt a monopólium. Természetesen lehet érvelni a Konstantinápoly 626-os ostromára létrejött avar-szászánida szövetséggel – melyről a pusztá tényen túl semmi egyebet nem tudunk –, a közép-ázsiai árúknak a 6–7. sz-i kelet-európai sztyeppéken való jelenlétével, mindez azonban esetleges volt és jelentős hatással semmiképpen sem lehetett az avar kultúrára. A Bizáncban készített selymeknek s valószínűleg: a Bizáncban szabott ruháknak a közép-ázsiaiaknál lényegesen gyakoribb voltával hiba lenne nem számolni.

A közép-európai régészek egy része egyébként is hajlamos túlbecsülni a kora középkori közép-ázsiai ábrázolások jelentőségét az avar kor anyagi kultúrájának kutatásában. Hivatkozni ezekre az ábrázolásokra, mint az avar kori tárgyak jobb megértését szolgáló keleti párhuzamokra, módszertanilag és kulturális tekintetben egyaránt helyénvaló és indokolt. Távollabbi kutatási célok esetében azonban már nem mellőzhető a párhuzamul vett ábrázolás komplex elemzése sem. Így pl. a 7. sz-i avar kelyhek – N. B.: nem az avarok 6. sz-i, tehát legkorábbi Kárpát-medencei hagyatékáról van szó! – egyik analógiája a Bukhara melletti Varakhša egyik freskóján látható. Ennek készülése egy vélemény szerint korban még jól is kapcsolódtnék az avar ethnogenezis közép-ázsiai ágához (5. sz. vége – 6. sz., csakhogy mások szerint ugyanez 7–8. sz-i!). Minimálisra csökkenti azonban e párhuzam történeti értékét – a kulturálisat nem! –, hogy ezen kívül Varakhša semmi egyéb tanulságot nem kínál az avar kutatásnak: az ékszerek, a fémtárgyak és fegyverek jellegzetesen *közép-ázsiai* típusúak, ezen kívül pedig maga az emlékegyüttes mind festészeti stílusában, mind az ábrázolások tematikájában közvetlen *indiai* hatásról tanúskodik. Az is bajosan mellőzhető körülmény, hogy a párhuzamként idézett freskók, selyem festmények, szobrocskák – talán éppen az egy Varakhša kivételével – jóval az avaroknak Ázsiából való elköltözése *utáni* időből való. (Pl. Afrasiab, Pendžikent: 8. sz, Qočo, Kyzyl: 9. sz.) Ez pedig nagy súllyal esik a latba akkor, amikor a magyar kutatás a késő avar kor kultúráját nem egy harmadik, Keletről jött néphullámmal kívánja összekötni s a közép avar kori bevándorlókat K-Európából s nem Ázsiából származtatja. Persze közhely számba megy fölemlgetni az eurázsiai sztyeppé kulturális egységét (hiba azonban feledni a különbségeket is!), az anyagi kultú-

rájában megfigyelhető konzervativizmust (mely jól megfér a nemzetközi divatjelenségek alkalmankénti befogadásával is) és a régészeti jelenségek értelmezésénél sokszor esik szó a (valószínű) kereskedelmi, kulturális, politikai kapcsolatokról – de mindez egy másik kontinensen, ezer kilométerekkel távolabb kifejlődött anyagi műveltség alapvető jellegének befolyásolásához mégsem lehetett elegendő. A Kárpát-medencei avarokra 7–9. sz-i közép-ázsiai ábrázolásokat automatikusan rávetíteni: módszertani hiba. Elegendő megnézni, hogy ugyanezen városállamok ma már tízezreket kitevő régészeti leletei között mindössze egy-két tárgy akad, mely az avarokéval tipológiailag – de sosem ethnikus kapcsolat jeleként! – összehasonlítható. Figyelembe kell azt is venni, hogy valójában kik is laktak, hogyan éltek éppen ezen időben, éppen ezen városokban. Hiün-cang buddhista szerzetes 629-ben készült hosszú és részletes jelentése a Közép-Ázsiában tett útjáról kevés kétséget hagy afelől, hogy a szogd városlakóknak persze nemhogy ethnikaik, de akár kulturálisan is sok közül lett volna a Kárpát-medencei avarokhoz. Végül az sem érdektelen, hogy kiktől származnak, kiket ábrázolnak, kiknek készültek a szóbanforgó ábrázolások? Egy-egy Közép-Ázsiában lefestett s a Kárpát-medencében napvilágot látott tárgy – különféle okokból – állhat tipológiai rokonságban egymással, de a Rusztem-eposz (Pendžikent), a nyilván helyi elemekkel is színezett Romulus és Remus-történet, a Šahnáme atmoszférája, virágvasárnapi bevonulás hesztoriánus ábrázolása, indiai tárgyú és megfogalmazású jelenetek, manicheus egyházi vezetők és ujgúr előkelőségek felvonulása, kínai, iráni festészeti iskolák tükröződése (Tun-huang), buddhista központok működése (Bamiyán), Szíriából a Tarim-medencébe menekült manicheus festők művei (Qočo, Kyzyl) – mindezek világát az Ázsiából régóta kiszakadt, Bizánccal, az itáliai langobardokkal s a meroving királysággal kapcsolatot tartó, Kárpát-medencei és balkáni népeket uralma alatt tartó, illetve magába integráló avarságtól fényévek választhatták el! A szóbanforgó közép-ázsiai művészek legfőljebb a nomád türkökről rendelkeztek konkrét ismeretekkel (követjárások, túszok, házassági kapcsolatok révén), de azok közül is inkább azokról, akik a városlakók közvetlen közelében hamar levetkőzték a sztyeppéi kultúrájukat. (A Tuvában föltárt leletanyag alapján köztudott, hogy a keleti türk kaganátus jobban megőrizte eredeti anyagi kultúráját – bár Kül tegin ostromozta őket az elkinaiasodás miatt.) A gyakran hivatkozott közép-ázsiai ábrázolások némelyikét olykor 100–200 évvel kevesebb idő választja el az avar honfoglalás korától, mint a Képes Krónika készülését a magyar honfoglalásától. Az Árpádék bejövetelét ábrázoló miniatúra a témával azonos földrajzi régióban, töretlen ethnikai és politikai folyamatosság mellett készült – mégisincs több történeti, kulturális hitele, mint pl. a Feszty-körképnek!

Mindezen gondolatokkal a szerző a legkevésbé sem kívánt végérvényesen pálcát törni a kora középkori ábrázolások, mint az avar kultúra megértését nagyban előmozdító párhuzamok fölött. Egy keleti eredetű nép esetében természetesen sosem mondhatunk le a Kelet kultúrájának számtalan tanulságáról; a keleti világ ennyiben egységes volt, de annyiban persze sokszínű is, mintsem az ékszerek, használati tárgyak, jelesül: a viselet óriási távolságokra változások, illetve változtatások nélkül átültethetők lettek volna. A *honfoglaló* avarság nyelvileg és anthropológiailag nagyjából azonos maradhatott ázsiai önmagával, de az az anyagi kultúra, melyet *leszármazottainak* a 7–8. sz-i Kárpát-medencei telepei és temetői elének tárnak, s melyben az Kelet-Európával alkotott egyedi elegyet (az utóbbiba ez alkalommal Bizánc is beleértendő), összességében már csak emlékeztethetett Ázsiára s egyezésekről, azonosságokról több-kevesebb valószínűséggel csak néhány tárgy és nyilván a folklór esetében beszélhetünk. A belső- és középkori ábrázolások nem azért nélkülözhetetlenek az avar régészet számára, mert e nép ázsiai eredetű volt, mert a festményeken látható emberek kulturális és netán ethnikai rokonságban álltak velük, hanem mert az azokat készítő művészek megörökítették egy szeletet abból a hatalmas, végtelenül bonyolult és anyagi kultúrájában másként alig kutatható civilizációból, mely a kora középkor során Kína, Perzsia, Bizánc és a sztjeppen kölcsönhatásában született és virágzott.

A jelen jegyzet első részében olyan ábrázolásokról, ruha-leletekről volt szó, melyek figyelembe vétele a rendezéskor – a szerző szerint – nélkülözhetetlen lett volna. Adjuk meg azonban az elvi lehetőséget: a számba vehető keleti párhuzamoknak akár egy töredéke is elegendő az avar viselet helyreállításához. (A cikk második része ennek elméleti nehézségét vázolta föl.) Nehezebb viszont a helyzet a szigorúan régészeti jellegű problémák kezelésével. Ha ilyenek szakmai-baráti beszélgetések során kerülnek szóba, szinte mindnyájunknak van velük kapcsolatban figyelemre

méltó véleménye vagy sokszor ötlete is a megoldáshoz vezető út kijelöléséhez. Más dolog azonban tudományos lehetőségeket zárt körben mérlegelni s más valamit a nagyközönség számára kivitelezni, mégpedig azt a benyomást keltve, *mintha* az valóban úgy is lett volna. Márpedig az avar kori régészetnek itt éppen hogy csak érintett megoldatlan kérdései közül egy sincsen tudományosan leírva, megvitatva, valamilyen megoldási javaslat bizonyítva s a legjobb tudomásom szerint ma Magyarországon senki sem foglalkozik összefoglalóan a viselettörténettel. A szegedi kiállítás tehát éppen abban nélkülözi a tudományos állapot, mely a rendezője célkitűzése volt.

Mit lehet tenni? A múzeumlátogató, népszerű könyveket olvasó közönség természetesen joggal igényli a különféle helyreállításokat, hiszen azok nélkül számára a régészeti leletek tényleg holt tárgyakat jelentenek. Éppen ezért nemcsak megengedhető, de szükséges is, hogy mindig legyen a kiállításokban egy-két tárgy- és ruha-rekonstrukció is, mely a tudomány adott állása mellett segítheti megérteni az ásatásokon napvilágra került tárgyak használatát, viseletét. Az emberi arc és alak s a ruha jelzésszerű, semmiképpen sem teljességre törekvő bemutatása nemcsak tudományosan korrekt eljárás, de egyben azonnal figyelemzáró is a részletekben természetesen járatlan látogató számára: a helyreállítás pusztán hipotetikus s nem az egykori valóság hitelesnek vehető megelevenítése. A szegedi kiállítás figuráinak nagy száma, életszerű kidolgozása nem ébreszti föl – vagy éppen kioltja – a nézőben ezt az óvatosságot. Azt hiheti, hogy mindaz, amit lát, az valóban úgy is volt, az hiteles („ha már ennyi és ilyen részletesen felöltöztetett alakot mutatnak be, akkor a kiállítás rendezését óriási és nyilván megnyugtatóan lezárt tudományos kutatás előzhette meg”). Sajnos nem ez a helyzet. Mindenképpen örülünk annak, hogy a szegedi kiállításnak van közönségsikere, de ne tévesszük szem elől: e rekonstrukciók részleteikben és egészükben tudományosan megalapozatlanok.